

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

АНДРІЙЧУК СВІТЛАНА ВАСИЛІВНА

УДК 373.2/3.091.12:36-051

**НАСТУПНІСТЬ У ПРОФІЛАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ І МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент

Петрюк Ірина Михайлівна,

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри загальної та соціальної педагогіки

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Єжова Ольга Олександрівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
провідний науковий співробітник
лабораторії превентивного виховання;

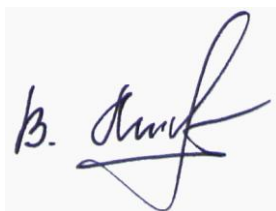
кандидат педагогічних наук, доцент
Кальченко Лариса Володимирівна,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри соціальної педагогіки.

Захист відбудеться «22» вересня 2014 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий « 21 » серпня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Основним завданням сучасної системи освіти є формування соціально компетентної особистості, здатної до успішної інтеграції та самореалізації в суспільстві. Дитина формується як соціальний організм уже з перших днів свого життя, і результат її адаптації до навколишнього середовища залежить від злагодженості та ефективності педагогічних впливів на кожному віковому етапі розвитку.

Базовий компонент дошкільної освіти (2011 р.) окреслює головний пріоритет цієї ланки як формування соціально зрілої особистості з високим потенціалом адаптивності у динамічному соціальному середовищі, а засадами його реалізації визначає компетентнісний підхід до розвитку особистості та збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів і особистісних якостей дитини.

Дошкільний та молодший шкільний вік є сензитивними періодами соціального становлення особистості як повноцінного члена суспільства. Складність перехідного етапу між ними зумовлена зміною соціальної ситуації розвитку і провідного виду діяльності, входженням до нового середовища, що ставить перед дитиною якісно нові, складніші, порівняно з попередніми, вимоги до організації життєдіяльності й поведінки. Це актуалізує необхідність забезпечення дитині максимально «комфортної», «безболісної» та «плавної» зміни соціального статусу дошкільника на школяра. Даний процес, безперечно, можливий лише за умови дотримання наступності у навчально-виховних і соціалізуючих впливах на дитину з боку вихователів, учителів та батьків.

Проблема наступності у вихованні, навчанні та соціалізації дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку займає помітне місце у теоретичних та прикладних педагогічних дослідженнях. Зокрема, наступність як принцип навчання розкрито у працях Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, В.Ф. Колесникової, І.П. Підласого, С.Ф. Русової, В.Г. Сенько, В.О. Сухомлинського, Є.І. Тихєєвої, К.Д. Ушинського та ін.; як педагогічну категорію розглядають наступність С.У. Гончаренко та М.Д. Ярмаченко; аналіз наступності як педагогічного явища виявлено у працях Е.А. Баллера, Л.О. Калмикової, М.А. Машовець, Д.І. Струннікової та ін. Науково-теоретичні аспекти проблеми наступності у викладанні окремих дисциплін та в професійній підготовці спеціалістів проаналізовано в дослідженнях К.О. Абульханової-Славської, В.В. Давидова, Ш.І. Ганеліна, Д.Б. Ельконіна, Г.О. Люблінської, М.М. Поддьякова, О.Я. Савченко та багатьох інших.

Науковці та практики А.М. Богуш, К.Ю. Борисова, С.О. Ладивір, О.Л. Кононко, В.Г. Кузь, Т.І. Поніманська, З.П. Плохій та інші також звертають увагу на недоліки практичного втілення наступності у роботі дошкільних навчальних закладів і початкової школи, але акцентують увагу на окремих сферах розвитку особистості (гуманістичне і моральне виховання, мовленнєвий розвиток, формування пізнавальних процесів тощо).

Проблема профілактики дезадаптації особистості в умовах навчального закладу досить широко представлена у працях українських науковців: О.О. Єжова, Л.В. Кальченко, Л.І. Міщик, В.М. Оржеховська досліджують теоретичні засади превентивної роботи; К.Ю. Борисова, В.В. Гур'єва, Г.М. Федоришин розкривають

специфіку профілактики шкільної дезадаптації; Н.В. Белякова, Л.В. Дзюбко, Ф.Р. Мавлеткулова, О.О. Максимова, М.І. Тіхонова та О.Ю. Чурюмова аналізують особливості попередження ранньої шкільної дезадаптації; Л.В. Бура та А.І. Лучинкіна торкаються питань корекції дезадаптованої поведінки школярів; Л.В. Лязіна досліджує профілактику дезадаптації у дошкільному віці.

Незважаючи на значну кількість наукових розробок проблеми профілактики дезадаптації особистості, зокрема в дошкільному і в молодшому шкільному віці, більшість із них лише констатують факт її існування, часто пояснюючи його незадовільним рівнем соціально-психологічної готовності дитини до навчання у школі та переживанням вікової кризи. При цьому практично немає робіт, присвячених єдності, наскрізності та етапності у профілактичній роботі дошкільного навчального закладу і початкової школи. Відсутні також комплексні методичні рекомендації, які б забезпечували вихователів старших груп дошкільних навчальних закладів і вчителів початкової школи та соціальних педагогів належним інструментарієм у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів. Таким чином, питання реалізації наступності у профілактиці соціальної дезадаптації дітей означеного вікового періоду залишається недостатньо вивченим, а дослідження у цій сфері мають фрагментарний характер.

Проблема забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку актуалізується також наявністю низки суперечностей між: 1) розмаїттям наукових робіт з питань наступності у навчальній діяльності дошкільників і молодших школярів та відсутністю досліджень, присвячених наступності у формуванні соціальної компетентності особистості на етапі переходу від дошкільного закладу до загальноосвітньої школи; 2) науково обґрунтованими підходами до створення розвиваючого соціального середовища формування особистості та відсутністю методичного забезпечення процесу наступності у соціалізуючих впливах на дитину в рамках такого середовища; 3) потенційними можливостями навчально-виховного процесу щодо реалізації наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів та недостатньою професійною підготовкою вихователів і вчителів до цієї роботи.

Актуальність проблеми, відсутність узагальнених досліджень у цій сфері, необхідність розв'язання зазначених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: ***«Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів»***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідницької роботи кафедри загальної та соціальної педагогіки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за темою «Історичний досвід, стан та перспективи підготовки соціально-педагогічних кадрів до роботи з різними соціальними групами» (№ ДР 0111U001160 від 27.01.2011 р.).

Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 10 від 27.12.2007 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 23.12.2008 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці соціально-педагогічних умов забезпечення наступності у процесі профілактики соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Уточнити сутність профілактики соціальної дезадаптації дитини при переході її до шкільного навчання, розкрити зміст поняття «наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів».

2. Розробити критерії, показники та визначити рівні соціальної адаптованості/дезadaptованості дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

3. Визначити і теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні умови забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів.

4. Експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних умов забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів.

Об'єкт дослідження – профілактика соціальної дезадаптації дітей в умовах навчально-виховного процесу дошкільного навчального закладу і загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань нами використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, соціологічної, юридичної, психологічної та педагогічної літератури, офіційних нормативно-правових документів для визначення концептуальних положень сутності означеної проблеми; метод ретроспективного аналізу праць педагогів-класиків для з'ясування особливостей еволюції змісту поняття в педагогічній літературі; аналіз особистих документів респондентів (медичних карток, соціальних паспортів) для визначення факторів їх дезадаптивної поведінки; індуктивний, дедуктивний методи і класифікація з метою виявлення основних причин соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, а також узагальнення, систематизація отриманої інформації; *емпіричні* – педагогічне спостереження (включене і невключене), усне та письмове опитування (бесіди, анкетування) з метою визначення основних причин та проявів соціальної дезадаптації дітей; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) – для виявлення ефективності запропонованих соціально-педагогічних умов забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів та можливостей їх впровадження в умовах дошкільної та початкової освіти; соціометричний метод – для вивчення взаємовідносин дітей у групі; *методи математичної статистики* (вибіркове емпіричне середнє значення, критерій Крамера-Уелча) – для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: філософські положення про розвиток і цілісність природи та суспільства (Е.А. Баллер, Л.А. Венгер, Г.М. Ісаєнко та ін.); про поетапність формування особистості у процесі засвоєння соціального досвіду та закономірності психосоціального розвитку дітей

старшого дошкільного і молодшого шкільного віку (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн та ін.); ідеї наступності та шляхи її реалізації в навчально-виховних та соціалізуючих впливах на дитину на різних вікових етапах розвитку (Б.Г. Ананьєв, С.І. Архангельський, Ю.К. Бабанський, Ш.І. Ганелін, О.Г. Мороз та ін.); наукові теорії профілактики соціальної дезадаптації старшого дошкільника та молодшого школяра (К.Ю. Борисова, Л.В. Дзюбко, Т.В. Дуткевич, Ф.Р. Мавлеткулова, О.Л. Максименко, Л.В. Мардахаєв, Р.В. Овчарова, В.М. Оржиховська, М.В. Шакурова та ін.).

Законодавчою базою дослідження стали нормативні документи, які забезпечують наступність у навчально-виховних та соціалізуючих впливах на дитину старшого дошкільного та молодшого шкільного віку: Базовий компонент дошкільної освіти України, затверджений наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 615 від 22.05.2012 р., Закони України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» № 2442-VI від 06.07.2010 р., «Про освіту» № 1060-XII від 23.05.1991 р. із змінами від 16.10.2012 р., «Про дошкільну освіту» № 2628-III від 11.07.2001 р. із змінами від 16.10.2012 р., Державний стандарт початкової загальної освіти (затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 462 від 20.04.2011 р.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* теоретично обґрунтовано модель забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів; визначено і науково обґрунтовано соціально-педагогічні умови забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів;

- *уточнено* і поглиблено суть понять «наступність у профілактиці соціальної дезадаптації», «адаптованість», «дезадаптованість», «профілактика соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів» у контексті соціально-педагогічної теорії та практики; уточнено і розширено критерії (соціально-поведінковий, емоційно-вольовий, когнітивний та анатомо-фізіологічний), їх показники та рівні для характеристики соціальної адаптованості/дезадаптованості дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку;

- *подальшого розвитку* набули форми та методи соціально-педагогічної роботи з профілактики соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в апробації моделі забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів; у розробці та науковому обґрунтуванні «Методичних рекомендацій для педагогів та батьків із забезпечення наступності у попередженні соціальної дезадаптованості дітей п'яти-семи років»; у розробці та впровадженні навчально-методичного посібника «Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (від теорії до практики)»; у відборі комплексу діагностичних методик для визначення рівня соціальної адаптованості дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку; в апробації форм і методів соціально-педагогічної роботи з дітьми вказаного вікового періоду, вихователями дошкільних установ, вчителями загальноосвітніх

навчальних закладів, соціальними педагогами, що працюють у дошкільній та початковій ланках освіти, батьками дітей.

Матеріали дослідження можуть бути використані для забезпечення лекційних та практичних занять до навчальних курсів «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти», «Теорія та історія соціального виховання», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Соціалізація особистості» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка», а також в практиці роботи вчителів початкової школи, вихователів дошкільних навчальних закладів, соціальних педагогів та психологів вказаних освітніх ланок.

Результати дисертації *впроваджено* у навчально-виховний процес Заболотівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Снятинського району Івано-Франківської області (довідка № 76 від 30.11.2011 р.), Добропільської ЗОШ-інтернату I-III ступенів Добропільської міської ради Донецької області (довідка № 238 від 31.05.2010 р.), Добропільського НВК № 4 м. Добропілля Донецької області (довідка № 109 від 01.06.2010 р.), Білозерської ЗОШ I-III ступенів Добропільської міської ради Донецької області (довідка № 63 від 29.11.2010 р.), Чернівецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 6 Чернівецької міської ради (довідка № 54 від 30.11.2010 р.), Чернівецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3 Чернівецької міської ради (довідка № 310 від 07.07.2010 р.), ДНЗ № 29 м. Чернівці (довідка № 18 від 04.06.2010 р.), ДНЗ № 32 м. Чернівці (довідка № 224 від 31.05.2010 р.); у навчально-виховний процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/14-897 від 25.03.2014 р.), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (довідка № 713 від 04.04.2014 р.); у діяльність науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (довідка № 2/4-291 від 05.05.2014 р.), Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка № 01-42/1760 від 25.06.2014 р.).

На різних етапах дослідження до експериментальної роботи було залучено 918 дітей, 56 соціальних педагогів, 79 вчителів початкової школи, 42 вихователі дошкільних навчальних закладів, а також 147 батьків, чиї діти навчалися у старших групах дошкільних установ чи початкових класах загальноосвітньої школи.

Особистий внесок здобувача. У навчально-методичному посібнику, опублікованому у співавторстві з І.М. Петрюк, авторським є аналіз теоретичних засад забезпечення наступності у формуванні соціальної компетентності старших дошкільників і молодших школярів, а також розробка науково-методичного забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації дітей п'яти-семи років; у тезах, опублікованих у співавторстві з І.Л. Приймак, авторською є характеристика методів роботи шкільного соціального педагога з батьками першокласників; у тезах, опублікованих у співавторстві з М.В. Фарус, авторським є аналіз соціалізаційних впливів ДНЗ на особистість вихованця, а також характеристика соціальних компетенцій дошкільника.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було відображено у доповідях і повідомленнях на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Современные подходы к продвижению здоровья» (Гомель, Білорусія, 2006), «Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін» (Чернівці, 2007),

«Соціальна робота в Україні: вектор розвитку в третьому тисячолітті» (Київ, 2007), «Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті Болонського процесу» (Чернівці, 2007), «Сучасна молодь: крок у майбутнє» (Суми, 2008), «Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти: історія, теорія, практика» (Чернівці, 2008), «Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності» (Ніжин, 2010), «Ромос społeczna odpowiedzia na problemu społeczne?» (Радам, Польща, 2010), «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии» (Москва, 2014); *всеукраїнських* – «Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності» (Мелітополь, 2006), «Василь Сухомлинський – видатний педагог, гуманіст, мислитель ХХ століття» (Чернівці, 2008), «Соціально-психологічні проблеми виховання дітей у дистантних сім'ях і методично-теоретичні засади підготовки спеціалістів до роботи з ними» (Чернівці, 2008), «Четверті сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2013).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної та соціальної педагогіки (2007-2014 рр.) та міжкафедральних семінарах факультету педагогіки, психології та соціальної роботи (2010-2014 рр.) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у 20 публікаціях автора. З них: 1 навчально-методичний посібник у співавторстві, 8 одноосібних статей у наукових фахових виданнях України, 10 публікацій у збірниках матеріалів конференцій (7 одноосібних), 1 стаття – у зарубіжному виданні.

Загальний обсяг особистого доробку становить 8,75 друкованого аркуша.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (261 позиція), додатків. Загальний обсяг дисертації – 401 сторінка (основний текст – 189 сторінок). У роботі вміщено 6 таблиць та 7 рисунків на 7 сторінках; 12 додатків займають 186 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічну основу та методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, дані про публікації автора, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Теоретичні засади дослідження наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів»* – розкрито специфіку соціальної дезадаптації особистості у старшому дошкільному і в молодшому шкільному віці, наукові засади профілактики соціальної дезадаптації особистості у вказаному віковому періоді, представлено основні філософські та психолого-педагогічні підходи до вирішення проблеми наступності у профілактиці соціальної дезадаптації дітей п'яти-семирічного віку.

Проаналізовано основні підходи до досліджуваної проблеми і встановлено основні напрями її вивчення: положення про характерні особливості старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (В.В. Абраменкова, Л.І. Божович,

В.В. Давидов, О.К. Дусавицький, М.М. Поддьяков, Є.Є. Шулешко та ін.); проблеми соціальної адаптації і дезадаптації особистості (К.О. Абульханова-Славська, Ю.А. Александровський, Г.О. Балл, Ф.Б. Березін, М.Й. Боришевський, Л.В. Дзюбко, О.Ф. Колісецька, С.М. Рула та ін.); ускладнення процесів соціальної адаптації при зміні гри, як провідного виду діяльності дошкільника, на навчальну діяльність молодшого школяра (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, А.В. Петровський та ін.); профілактична робота з дітьми та молоддю (Т.Ф. Алексеєнко, О.В. Безпалько, М.А. Галагузова, І.Д. Зверєва, Р.В. Овчарова, В.М. Оржеховська, М.В. Шакурова та ін.). З'ясовано, що дослідження проблеми наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів мають фрагментарний характер, досі відсутні соціально-педагогічні умови і комплексні методики її поетапного забезпечення у дошкільній установі та загальноосвітній школі.

Визначено, що *соціальна дезадаптація* – це процес втрати особистістю чи несформованість у неї соціально значущих якостей, що перешкоджає успішному пристосуванню до умов соціального середовища (М.А. Галагузова); це стан, за якого індивід неспроможний задовольнити власні потреби, самоствердитися і самореалізуватися прийнятними для цього соціального середовища засобами (І.Д. Зверєва) тощо. Результативними характеристиками соціальної адаптації особистості є її *адаптованість* (характеристика процесу адаптації, що досягається за умови сприятливого її протікання) або *дезадаптованість* (негативний ефект процесу адаптації).

Констатовано, що рівень соціальної дезадаптації особистості у старшому дошкільному і в молодшому шкільному віці є умовним показником, на основі якого визначається кількісна міра порушення пристосування вчорашнього дошкільника до умов нового для нього соціального середовища школи, нових вимог та обов'язків, соціальної ролі учня та соціально значущої діяльності – навчання. Соціальна дезадаптація розвивається тривалий час, починаючи з дошкільного віку. Її поява і динаміка залежать як від індивідуальних психічних та особистісних властивостей дитини (типу нервової системи, рівня розвитку пізнавальних процесів), так і від умов найближчого соціального оточення (сім'ї, близьких людей, ДНЗ тощо).

До основних *проявів соціальної дезадаптації дитини старшого дошкільного віку відносимо*: нездатність або невміння приймати соціальні правила і норми, виконувати соціальні ролі, знаходити орієнтири для вибору стратегії поведінки в групі ровесників, поводитися відповідально, контролювати та регулювати свою поведінку, співвідносити очікування інших з власними можливостями й домаганнями, орієнтуватися у своїх правах та обов'язках; труднощі комунікативної взаємодії з ровесниками та з дорослими (вихователем, батьками); тривожність, агресивну поведінку тощо. *Соціальна дезадаптація дітей молодшого шкільного віку має такі прояви*: підвищена тривожність та агресивність, невпевненість у собі, депресивність; нерозуміння професійної ролі вчителя; недостатній рівень розвитку комунікативності та здатності взаємодіяти з іншими дітьми; неадекватне ставлення дитини до самої себе, своїх можливостей, здібностей, своєї діяльності та її результатів тощо.

Профілактика соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів розглядається нами як напрям превентивної роботи, спрямований на здійснення комплексу заходів, націлених на попередження та подолання відхилень у здоров'ї, поведінці й особистісному розвитку дитини п'яти-семирічного віку,

пов'язаних із її пристосуванням до умов соціального середовища і виконанням соціальних ролей. Нами обґрунтовано, що змістом цього профілактичного напрямку є формування та корекція в дитини знань і умінь у рамках найважливіших соціальних компетенцій: *соціально-інформаційної* (усвідомлення і розрізнення сімейних, колективних та дружніх стосунків і цінностей, знання про соціальну дійсність як частину довкілля, базові моральні норми, правила поведінки та самозбереження тощо), *соціально-нормативної* (здатність засвоювати вимоги і правила соціального середовища та діяти за ними), *соціально-комунікативної* (вміння налагоджувати контакт, доброзичливо спілкуватися, бути доречним, бажаним у взаємодії та ін.), *соціально-організаційної* (вміння організовувати ділову партнерську взаємодію з ровесниками та дорослими, долати труднощі, приймати і надавати допомогу тощо), *пізнавально-інтелектуальної* (здатність засвоювати і використовувати знання та ін.), та *соціально-побутової* (навички догляду за собою, робочим місцем, за своїми речами, елементарні трудові навички). Від повноти і міцності сформованих компетентностей залежить рівень соціальної адаптованості/дезадаптованості дитини в оточуючому середовищі.

Визначено основні педагогічні *шляхи організації профілактики соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів*, серед яких: просвітницька та консультативно-роз'яснювальна робота, спрямована на поширення знань про проблему соціальної дезадаптації дитини та оволодіння способами її запобігання й подолання; спрямування навчально-виховного процесу та зусиль батьків і педагогічних працівників на формування базових соціальних компетенцій у дітей; систематичний моніторинг процесу й результатів соціальної адаптації старших дошкільників та молодших школярів; корекція особистісних і поведінкових відхилень; соціальний супровід і патронаж дезадаптованих дітей та тих, хто знаходиться у групі ризику.

Встановлено, що профілактика соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів неефективна, якщо не забезпечується наступність у її здійсненні. У даному контексті *наступність* розглядається нами як основоположний принцип превентивної діяльності, що постає у вигляді двобічного зв'язку, який передбачає, з одного боку, перспективну спрямованість усіх соціалізаційних впливів дошкільного навчального закладу й сім'ї на формування в дитини соціальної ролі учня і здатності відповідати вимогам шкільного соціуму, а з іншого – опору класоводів, соціальних педагогів на досягнутий старшими дошкільниками рівень соціальних компетенцій, їх поступове і поетапне розширення й удосконалення.

Доведено, що необхідність врахування наступності для попередження дезадаптивної поведінки дитини на початковому етапі її навчання в загальноосвітній школі зумовлюється перехідним періодом розвитку особистості 6-7-річного віку, пов'язаним не тільки з фізичними та психічними змінами, а й з важливими соціальними трансформаціями.

У другому розділі – *«Розробка і впровадження соціально-педагогічних умов забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів»* – проаналізовано стан забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів дошкільними навчальними закладами і початковими школами; визначено критерії, показники та рівні соціальної адаптованості/дезадаптованості

дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку; експериментальним шляхом встановлено рівень соціальної адаптованості дошкільників і молодших школярів; обґрунтовано соціально-педагогічні умови забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів; розроблено науково-методичне забезпечення їх реалізації; представлено результати експериментальної перевірки їх впровадження у роботу освітніх закладів.

Констатовано, що запровадження обов'язкової дошкільної освіти для дітей п'ятирічного віку з вересня 2011 року (Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» № 2442-VI від 06.07.2010 р.) частково вирішило проблему наступності у профілактиці соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку на законодавчому рівні. Однак різноманітні форми здобуття дошкільної освіти, які мають неоднакову періодичність, тривалість та інтенсивність охоплення дітей організованими освітніми впливами, створюють нерівні стартові умови для їх соціалізації у школі.

Для характеристики сучасного стану реалізації наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів здійснено аналіз нормативних документів – навчальних планів, програм, підручників і посібників для дошкільних навчальних закладів і початкових шкіл. Серед них: Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція 2012 р.), програму розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» (2012 р.), програму виховання і навчання дітей від 2 до 7 років «Дитина» (2010 р.), освітню програму «Дитина в дошкільні роки» (2010 р.), програму розвитку дітей дошкільного віку «Українське дошкілля» (2011 р.), Державний стандарт початкової загальної освіти (2011 р.), Програму для середньої загальноосвітньої школи 1-2 клас, Програму середньої загальноосвітньої школи (1-4 класи). У їх змісті визначено можливості забезпечення наскрізності, етапності та перспективності в формуванні соціальних компетенцій дітей, які знаходяться на етапі зміни провідного виду діяльності та переходу від одного до іншого соціального інституту. Констатовано наявність нормативно закріплених взаємозв'язків у меті, завданнях і змісті програмного забезпечення навчально-виховного процесу дошкільної ланки освіти та початкової школи, які дають можливість поетапно сформуванню, розширити, ускладнити і поглибити знання й уміння дітей у рамках інформаційної, пізнавально-інтелектуальної та комунікативної соціальних компетенцій. Однак кардинальна відмінність принципів побудови шкільних програм, методів і форм навчально-виховного процесу, порівняно з тими, які використовуються в дитячих установах, створює перепони для повноцінного забезпечення наступності у формуванні й закріпленні нормативної та організаційної компетенцій. Результати опитування вихователів старших груп дошкільних установ, вчителів початкових класів, соціальних педагогів та батьків підтвердили наші висновки про те, що принцип наступності у педагогічному процесі дошкільного навчального закладу і школи більшою мірою реалізований у навчальній діяльності. Сім'я та дошкільна ланка освіти спрямовані, насамперед, на формування інтелектуальної готовності до школи, на яку найбільше опирається і найкраще розвиває школа. В той же час, окремі особистісні якості, необхідні для адаптації у навчальному закладі, залишаються поза увагою цих соціальних інституцій. З іншого

боку, окремі важливі соціальні знання і навички дошкільників не завжди бувають належним чином використані й закріплені школою.

Вивчення соціально-педагогічних, психологічних досліджень проблеми соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів (праці К.Ю. Борисової, Л.В. Дзюбко, О.Л. Кононко, Ф.Р. Мавлеткулової, Г.І. Назаренко, О.В. Резухіної, Н.О. Ричкової, О.Ю. Чурюмової та ін.), узагальнення результатів бесід з вчителями-класоводами початкової школи та вихователями старших груп ДНЗ дозволило визначити основні *критерії та показники соціальної адаптованості/деадаптованості дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку* і розробити методику констатувального експерименту.

Показники *соціально-поведінкового критерію* це – соціальний статус дитини у групі однолітків, рівень розвитку комунікативних навичок, здатності налагоджувати ділову й дружню взаємодію та дотримуватися моральних норм і прийнятих у колективі правил поведінки. *Емоційно-вольовий критерій* охоплює такі показники: рівень розвитку саморегуляції, довільність при виконанні поставлених перед дитиною завдань, ступінь особистісної тривожності, розвиток мотивації до навчальної діяльності тощо. *Когнітивний* – характеризується рівнем розвитку основних пізнавальних процесів – уваги, уяви, пам'яті, мислення тощо, їх відповідністю віковій нормі, а також рівнем знань дитини про соціум, правила поведінки в ньому, про себе та інших людей, свою сім'ю, країну тощо. *Анатомо-фізіологічний критерій* розкривається через стан здоров'я, фізіологічну зрілість – відповідність стану фізичного розвитку організму віковій нормі, рівень розвитку дрібної моторики і зорово-рухової координації у дитини.

На основі даних критеріїв та відповідних їм показників ми умовно визначили *рівні соціальної адаптованості/деадаптованості дитини старшого дошкільного та молодшого шкільного віку*: достатній, середній і низький.

Достатній рівень соціальної адаптованості властивий дітям, які легко налагоджують контакт з однолітками та педагогами, мають високий соціальний статус у групі і багато друзів серед ровесників, ініціативні, дотримуються дисциплінарних вимог і демонструють адекватну до ситуації поведінку; мають високий рівень саморегуляції і навчальної мотивації, почуваються емоційно комфортно в середовищі навчального закладу, не проявляють тривожності; систематично виконують домашні завдання; добре розуміють і запам'ятовують програмний матеріал, керують своєю увагою, здатні зосереджуватися на певному виді діяльності, мають високий і достатній рівень знань та успішності; стан здоров'я і фізіологічного розвитку відповідає нормі, сформована моторика пальців.

Середній рівень соціальної адаптованості (група ризику дезадаптації) притаманний дітям із середнім соціальним статусом, які іноді мають незначні проблеми в комунікації та налагодженні взаємодії з однолітками та педагогами, зрідка допускають порушення правил поведінки, дружать з багатьма однокласниками; переважно позитивно ставляться до школи, проте часом її відвідування викликає негативні емоції, іноді мають прояви тривожності, саморегуляція нестабільна, зосереджені та уважні у виконанні завдань лише під контролем, самостійно зосереджуються тільки на цікавому матеріалі й захоплюючій діяльності; виконують домашні завдання, розуміють навчальний матеріал, якщо педагог пояснює його детально і наочно, засвоюють основний зміст навчальних

програм, типові завдання здатні виконувати самостійно, переважно демонструють середні результати успішності, хоча серед них зустрічаються діти як з низьким, так і з високим інтелектуальним рівнем; показники здоров'я задовільні, іноді знижені, дрібна моторика розвинена відповідно до норми.

Низький рівень адаптованості (соціальна дезадаптація) характерний дітям з низьким соціальним статусом у групі, проявами девіантної поведінки і частими дисциплінарними порушеннями; вони нерідко замкнуті у спілкуванні, не завжди знають прізвища чи імена своїх товаришів; негативно або байдуже ставляться до навчального закладу, мають підвищений рівень тривожності і пригнічений настрій, емоційно нестабільні; новий матеріал засвоюють фрагментарно, відчують труднощі у самостійній роботі, потребують постійного контролю з боку педагогів і батьків, домашні завдання виконують нерегулярно; часто нездужають і пропускають заняття, дрібна моторика руки недорозвинена.

На основі означених критеріїв була розроблена схема дослідження рівнів соціальної адаптованості/дезадапованості дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, яка включила певні діагностичні процедури. Так, показники *соціально-поведінкового критерію* оцінювалися нами шляхом визначення соціального статусу дитини у групі ровесників, рівня комунікативного розвитку, що проявляється у відносинах (спілкуванні і діяльності) з ровесниками та дорослими за допомогою таких методів діагностики – спостереження (включеного та невключеного), аналізу характеристик вихователів і вчителів-класоводів, які постійно працювали з дітьми, адаптованої для даного віку соціометричної методики. Для діагностики показників *емоційно-вольового критерію* використані: для дітей – методика «Так - ні», тест «Тривожність» (Р. Темпл, В. Амен, М. Доркі); для їх батьків – опитувальник «Оцінка рівня тривожності дитини» (за А.Захаровим). Для оцінки показників *когнітивного критерію* застосовано методику «Графічний диктант» (за Д.Ельконіним), тест «Будиночок», тест «Виключення», тестову бесіду для оцінювання психосоціальної зрілості (за А. Керном та Я.Йерасеком), проективну методику «Малюнок людини». Показники *анатомо-фізіологічного критерію* досліджувалися нами шляхом аналізу наявної у навчальному закладі (ДНЗ, ЗНЗ) документації (медичних карток, соціальних паспортів дітей); для дослідження ступеня розвитку дрібної моторики руки дитини і її зорово-рухової координації використано «Графічний субтест Керна».

У ході *констатувального експерименту* здійснено порівняльний аналіз соціальної адаптованості старших дошкільників, першокласників та учнів других класів. Дослідження проводилося впродовж 2007-2011 років у перших-других класах загальноосвітніх навчальних закладів м.Чернівці (ЗНЗ №3 та ЗНЗ №6), м. Добропілля та м. Білозерське Донецької обл. (Добропільська ЗОШ-інтернат I-III ступенів, Добропільський НВК №4, Білозерська ЗОШ I-III ступенів №13) та смт. Заболотів (Снятинський район Івано-Франківська обл.), а також в окремих дошкільних установах вказаних населених пунктів (ДНЗ № 29 та ДНЗ № 32 м.Чернівці, Добропільський НВК № 4, Заболотівський ДНЗ «Берізка»). Було охоплено 86 старших дошкільників, 339 першокласників і 358 учнів другого класу.

Аналіз результатів констатувального експерименту дозволив виявити, що кількість соціально дезадапованих дітей зі вступом до школи збільшується майже вдвічі: якщо серед старших дошкільників нами виявлено 10% дітей з ознаками

соціальної дезадаптації, то серед першокласників їх уже 19%. Кількість дітей з низьким соціальним статусом збільшується втричі (11% у дошкільному навчальному закладі, порівняно з 33% у першому класі загальноосвітньої школи), тривожність зростає більше як у півтора рази (12% старших дошкільників мають високий і 18% – середній рівень тривожності, а серед першокласників у 21% і 29% дітей виявлено відповідні рівні тривожності). Хоча у другому класі ситуація стабілізується (за даними дослідження, ознаки соціальної дезадаптації проявляють лише 7% учнів-другокласників), адаптаційні труднощі перехідного періоду здатні нанести помітної шкоди фізичному, психічному та соціальному здоров'ю дитини. Зроблено припущення, що підвищенню рівня адаптованості дітей у період зміни провідного виду діяльності і соціально-виховного інституту сприятиме спеціальна профілактика соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів, організована на засадах принципу наступності.

На основі узагальнення якісних результатів констатувального експерименту та теоретичного аналізу проблеми дослідження визначено *соціально-педагогічні умови забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів*: 1) забезпечення взаємозв'язку у формуванні соціального досвіду дошкільника і молодшого школяра шляхом поетапного розширення, ускладнення і поглиблення такого досвіду; 2) ускладнення соціальних компетенцій дитини в ДНЗ та їх перспективна спрямованість на поступове засвоєння соціальної ролі учня; 3) організація соціально-педагогічного супроводу п'яти-семирічних дітей упродовж перехідного періоду від одного виду діяльності (ігрової) до іншого (навчальної) та від одного соціального інституту (дошкільний навчальний заклад, сім'я) до наступного (загальноосвітня школа); 4) координація зусиль соціально-психологічної служби та педагогічних працівників ДНЗ, ЗНЗ і членів сім'ї у створенні розвиваючого природного середовища та забезпеченні єдності й наступності у соціалізаційних впливах на дитину.

Дані соціально-педагогічні умови лягли в основу *моделі забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів* (рис.1). Розроблена модель дозволила організувати взаємодію дошкільної установи, початкової школи та сім'ї, спрямовану на забезпечення єдності й наступності у соціалізаційних впливах на дітей, здійснення соціально-педагогічного супроводу дошкільників і молодших школярів, підвищення рівня компетентності педагогічних працівників і батьків щодо проблеми профілактики соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів.

Модель забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів була реалізована в процесі проведення *формульованого експерименту*.

На *першому етапі* формульованого експерименту (*організаційному*) визначено експериментальні групи та розроблено методіку формульованого експерименту; на другому етапі (*методичному*) передбачено розробку форм та методів роботи з метою покращення адаптаційних можливостей дітей.

Рис. 1. Модель забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів

На третьому етапі (*власне експериментальному*) було впроваджено розроблені навчально-розвивальні заняття, а також проведено відповідну роботу з педагогічним колективом початкової школи, дошкільного навчального закладу, з батьками дітей, спрямовану на реалізацію визначених соціально-педагогічних умов забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів. Четвертий етап роботи (*моніторинговий*) передбачив повторну діагностику дітей в контрольних та експериментальних групах на предмет прояву ознак дезадаптації після проведеної роботи. На п'ятому (*підсумковому*) етапі, опрацьовано результати діагностики школярів у контрольних та експериментальних групах і здійснено аналіз результатів формувального експерименту.

З метою соціально-компетентної підготовки майбутніх школярів та оптимізації процесу взаємопереходу ігрової діяльності в навчальну було розроблено і впроваджено у роботу вчителів початкових класів та вихователів старших груп комплекс навчально-розвивальних занять для дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Їх змістове наповнення дозволило органічно поєднати ігрові та навчальні елементи, що сприяло покращенню адаптаційних можливостей дитини, оптимізувати формування соціальних компетенцій, необхідних для першокласника. Заняття будувалися за певним алгоритмом: «ритуал» початку, розвивальні та навчальні вправи, ігри (вправи) для зняття інтелектуальної та емоційної напруги, підсумки, можливе домашнє завдання, «ритуал» завершення роботи.

Перші заняття були спрямовані на знайомство дітей між собою, організацію позитивного психоемоційного клімату у групі, зняття тривожності дітей (№ 1 «Знайомство. Починаємо працювати і розважатися разом», № 3 «Чого ми боїмося» та ін.). З кожною наступною зустріччю з дітьми форми та методи роботи ускладнювалися, акцент робився не лише на емоційних та вольових характеристиках дітей, а й на їх пізнавальному розвитку (№ 6 «Розвиваємо сприймання», № 8 «Тренуємо пам'ять», № 14 «Будьмо уважними», № 18 «Мислимо, граючись»), а також на формуванні їх соціальних компетенцій (№ 7 «Чарівна сила слова», № 9 «Розвиваємо зв'язне мовлення», заняття 12 «Формуємо навички орієнтування у просторі», №15 «Світ професій», №19 «Країна Фантазія»).

Заняття проводилися щотижня, починаючи з середини лютого і до середини травня (всього проведено 20). Загальна тривалість кожного – 20-30 хвилин, залежно від інформаційного наповнення, що відповідало програмі дошкільного виховання. До проведення занять залучалися майбутні педагоги-класоводи як на базі школи, так і в ДНЗ. Вони працювали з дітьми, які вступали до першого класу. Використана методика дозволяла забезпечити диференційований та особистісно-орієнтований підхід педагога до кожної дитини, врахувати її індивідуальні особливості, що сприяло кращому розумінню потреб дітей, їх можливих труднощів тощо.

Виявлено, що доцільно запроваджувати так звані *підготовчі групи*, які б функціонували на базі початкової школи, де підготовку могли б здійснювати майбутні класоводи під супроводом соціального педагога або психолога, а майбутні першокласники могли б заздалегідь адаптуватися до зміни соціальної ситуації їх розвитку.

Виявлено й обґрунтовано, що використання у процесі навчання і виховання елементів наступності у розвивальних та навчальних заняттях з дітьми є ефективним для профілактики їх соціальної дезадаптації лише за умови забезпечення відповідного

рівня компетентності педагогів як у дошкільних навчальних закладах, так і в школі, а також достатньої обізнаності батьків з даної проблеми. Доведено, що налагодження тісної співпраці ДНЗ, початкової школи та сім'ї у розв'язанні освітньо-виховних та соціалізуючих завдань на вказаному віковому етапі розвитку дитини, створення розвиваючого природного середовища для дитини як під час занять, так і у час дозвілля, є запорукою успішної підготовки дитини до навчання у школі.

Підвищення компетентності педагогічного персоналу ДНЗ та ЗНЗ у вирішенні проблеми профілактики соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів здійснювалося завдяки їх тісній співпраці через: *перехресне відвідування занять, обмін досвідом виховання, спільне обговорення результатів навчальної та виховної роботи, участь у спільних соціально-педагогічних заходах* дитячого саду і школи (співпраця соціально-психологічної служби дошкільного відділу та початкової школи для узгодження критеріїв прийому у перші класи вихованців ДНЗ та дітей з мікрорайону, соціально-педагогічний супровід періоду адаптації дитини, обговорення і аналіз проведених соціально-педагогічних досліджень, спільне консультування педагогів і батьків тощо), *ділові ігри* («Уявимо себе дітьми», «ДНЗ і школа – дві сходинки в розвитку дитини»), *тренінги* («Формуємо соціальну компетентність старшого дошкільника», «Розвиток комунікативності дитини 5-7 років»), *«круглі столи»* («Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників/молодших школярів та основні умови її забезпечення») тощо. Працівники ДНЗ планували навчально-виховну роботу з дітьми 5-6 років не лише згідно з вимогами дошкільної освіти, а й враховували програми навчання й виховання першокласників. Учителі при проведенні занять враховували вивчене і засвоєне першокласниками раніше, а також той соціальний досвід, з яким діти прийшли в школу.

Досвід практичної роботи довів, що доречним є залучення соціальних педагогів ЗНЗ до різних *форм роботи з батьками* старших дошкільників та з вихователями ДНЗ, зокрема, для них проводилися *лекції* («Дезадаптація старших дошкільників та молодших школярів як соціально-педагогічна проблема», «Зміст соціально-педагогічної роботи з профілактики соціальної дезадаптації старшого дошкільника та молодшого школяра»), *семінари* («Соціальна дезадаптація дитини та основні фактори її формування»), *«круглі столи»* («Забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів», «Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників/молодших школярів та основні умови її забезпечення») з метою підвищення рівня їх компетентності у забезпеченні наступності у профілактиці соціальної дезадаптації дітей.

Доведено, що середовище розвитку дитини є сукупністю просторово-предметної (організованої в певних «соціальних рамках» – дошкільний заклад, сім'я, школа, середовище друзів) та особистісної (створеної у вищевказаних «соціальних рамках» завдяки досвіду комунікативної взаємодії дитини з іншими людьми) складових. Для оптимізації профілактики соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів та забезпечення наступності у цьому процесі вважаємо за необхідне надавати батькам дітей необхідну інформацію про можливості створення такого середовища поза межами освітньо-виховних і навчальних закладів.

За результатами формувального експерименту здійснено оцінювання ефективності впроваджених соціально-педагогічних умов та науково-методичного забезпечення

наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів шляхом застосування тестової бесіди для оцінювання психосоціальної зрілості особистості (за А. Керном та Я.Йерасеком), розробленої комплексної тестової методики для оцінки показників когнітивного та емоційно-вольового критеріїв соціальної адаптованості дітей та адаптованого варіанту соціометричної методики, що використовувався на констатувальному етапі експерименту.

Зафіксовано помітне зростання рівнів соціальної адаптованості учасників експериментальної групи (рис. 2). Так, на вихідному етапі експериментальної роботи низький рівень соціальної адаптованості діагностовано у 38,60% (22 респондентів) ЕГ та у 35,90% (28 респондентів) КГ. Після проведеної роботи низький рівень соціальної адаптованості в ЕГ проявило 12,28% (7 респондентів), у КГ – 16,67 % (13 респондентів).

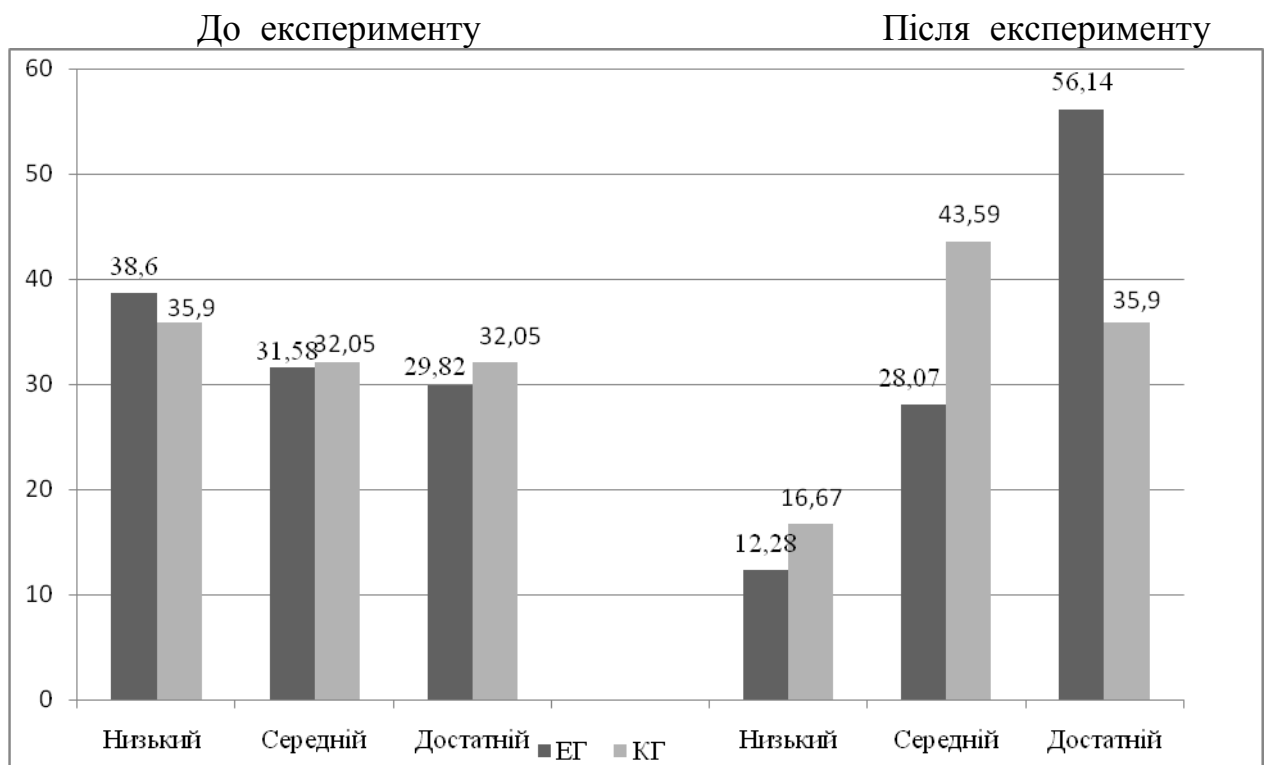

Рис.2. Динаміка рівнів соціальної адаптованості молодших школярів ЕГ та КГ до і після проведення формувального експерименту, %

У контрольній групі після проведення експериментальної роботи можемо спостерігати незначне підвищення показників достатнього (з 32,05% до 35,90%) та середнього рівня соціальної адаптованості дітей (з 32,05% до 43,59%), а також зменшення частки низького рівня соціальної адаптованості (з 32,05 до 16,67%), що є нормою для першокласників до кінця першого року навчання у школі. Показники достатнього рівня соціальної адаптованості дітей з ЕГ значно вищі – 56,14 % (на початку роботи – 29,82%). Низький рівень адаптованості проявляють втричі менше дітей (12,28%), порівняно з вихідним етапом дослідження (38,6% респондентів). Статистичне підтвердження нульової та альтернативної гіпотез, яке ми отримали за критерієм Крамера-Уелча, засвідчує вірогідність результатів і дозволяє зробити висновки про ефективність впроваджених соціально-педагогічних умов забезпечення

наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів.

Виявлені результати дослідницько-експериментальної роботи підтвердили реалізацію мети, поставлених завдань та ефективність соціально-педагогічних умов, моделі й науково-методичного забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та запропоновано практичне розв'язання наукової проблеми забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дозволили зробити відповідні *висновки*:

1. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів розглядається нами основоположний принцип превентивної діяльності, що постає у вигляді двобічного зв'язку, який передбачає, з одного боку, перспективну спрямованість усіх соціалізаційних впливів дошкільного навчального закладу й сім'ї на формування в дитини соціальної ролі учня і здатності відповідати вимогам шкільного соціуму, а з іншого – опору класоводів, соціальних педагогів на досягнутий старшими дошкільниками рівень соціальних компетенцій й та їх поступове і поетапне розширення й удосконалення. У ДНЗ соціалізуючий вплив на дитину повинен бути орієнтований на шкільні вимоги до соціальної компетентності першокласника, а в школі є обов'язковим врахування вже набутого в дошкільний період соціального досвіду дитини.

Врахування наступності у навчально-виховних і соціалізуючих впливах на дитину старшого дошкільного та молодшого шкільного віку є необхідною умовою профілактики соціальної дезадаптації особистості на вказаному віковому етапі її розвитку. Профілактика соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів – напрям превентивної роботи, спрямований на здійснення комплексу заходів, націлених на попередження та подолання відхилень у здоров'ї, поведінці й особистісному розвитку дитини п'яти-семирічного віку, пов'язаних із її пристосуванням до умов соціального середовища і виконанням соціальних ролей.

Профілактика соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів здійснюється шляхом просвітницької та консультативно-роз'яснювальної роботи, спрямованої на поширення знань про проблему соціальної дезадаптації дитини та оволодіння способами її запобігання й подолання; спрямування навчально-виховного процесу та зусиль батьків і педагогічних працівників на формування базових соціальних компетенцій у дітей; систематичного моніторингу процесу й результатів соціальної адаптації старших дошкільників та молодших школярів; корекції особистісних і поведінкових відхилень; соціальному супроводу й патронажу дезадаптованих дітей та тих, хто знаходиться у групі ризику.

2. Розроблено основні критерії соціальної адаптованості /дезадаптованості дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку та їх показники: соціально-поведінковий (соціальний статус дитини у групі, її адаптованість, комунікативний розвиток тощо), емоційно-вольовий (рівень розвитку саморегуляції, довільності при

виконанні поставлених перед дитиною завдань, ступінь особистісної тривожності, розвиток мотивації до навчальної діяльності і т.д.), когнітивний (міра розвитку основних пізнавальних процесів, їх відповідність віковій нормі, інтелектуальний розвиток дитини) та анатоמו-фізіологічний (фізіологічна зрілість, соматичний стан організму дитини, рівень розвитку її дрібної моторики). Визначено рівні соціальної адаптованості дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (достатній, середній та низький) та подано їх змістову характеристику. За результатами констатувального експерименту виявлено зростання кількості дезадаптованих дітей у першому класі загальноосвітнього навчального закладу по кожному з визначених критеріїв (з 10% старших дошкільників з ознаками дезадаптації до 19% молодших школярів), серед учнів других класів дезадаптованих дітей майже втричі менше (7%). Таким чином, емпірично доведено складність перехідного періоду між навчанням в дошкільному навчальному закладі та початковою школою і його важливе значення для соціальної адаптації дитини.

3. Доведено, що забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів можливе при дотриманні таких соціально-педагогічних умов: забезпечення взаємозв'язку у формуванні соціального досвіду дошкільника і молодшого школяра шляхом поетапного розширення, ускладнення і поглиблення такого досвіду; ускладнення соціальних компетенцій дитини в ДНЗ та їх перспективна спрямованість на поступове засвоєння соціальної ролі учня; організація соціально-педагогічного супроводу п'яти-семирічних дітей упродовж перехідного періоду від одного виду діяльності (ігрової) до іншого (навчальної) та від одного соціального інституту (дитяча установа, сімейне виховання) до наступного (загальноосвітня школа); координація зусиль соціально-психологічної служби та педагогічних працівників ДНЗ, початкової школи та членів сім'ї у створенні розвиваючого природного середовища та забезпеченні єдності й наступності у соціалізаційних впливах на дитину.

4. Виявлено, що соціально-педагогічні умови забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів реалізуються завдяки взаємозв'язку постановки завдань і змістового наповнення програмового матеріалу, за допомогою якого проводиться підготовка дитини дошкільного віку до навчання у школі; при залученні дітей п'ятирічного віку до підготовчих занять, що проводяться майбутніми вчителями-класоводами перших класів; співпраці ДНЗ, початкової школи та сім'ї у розв'язанні освітньо-виховних та соціалізуючих завдань на даному віковому етапі розвитку дитини, а також при створенні розвиваючого природного середовища для дитини як під час навчання, так і в час дозвілля.

Для перевірки дієвості та ефективності означених соціально-педагогічних умов забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів розроблено комплекс науково-методичних заходів, що лягли в основу проведення формувального експерименту. Оцінювання та аналіз результатів експерименту засвідчили статистично значущі відмінності в динаміці рівнів соціальної адаптованості молодших школярів з експериментальних та з контрольних груп. Сумарна різниця у формуванні сукупності показників за чотирима визначеними критеріями на момент закінчення експериментальної роботи у експериментальній та у контрольній групах для достатнього рівня становить 20,24%

(56,14% в ЕГ та 35,90% в КГ). Якщо в контрольних групах проявляється слабка, проте позитивна динаміка на достатньому рівні (+3,85%), то в ЕГ ця динаміка стає помітною (+26,32%), що засвідчує успішність експериментальної програми. Досліджувані з експериментальної групи також мали вищу мотивацію до навчальної діяльності, порівняно із дітьми з контрольної групи (у 52,63% дітей з експериментальної групи діагностовано позитивну мотивацію до навчальної діяльності, у 33,33% нестійку, і у 12,28% несформовану). У дітей з контрольної групи вказані показники становили відповідно 35,90%, 41,03% та 20,51%. За критерієм Крамера-Уелча засвідчено вірогідність результатів дослідження та доведено ефективність впроваджених соціально-педагогічних умов забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів.

Результати експериментальної роботи дають підстави стверджувати, що забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів є необхідним для формування соціального досвіду дошкільника і молодшого школяра шляхом поетапного розширення, ускладнення і поглиблення наявних соціальних компетенцій, їх перспективної спрямованості на поступове засвоєння соціальної ролі учня. За належної організації соціально-педагогічного супроводу п'яти-семирічних дітей упродовж перехідного періоду від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку, координації зусиль соціально-психологічної служби та педагогічних працівників ДНЗ, початкової школи та членів сім'ї у створенні розвиваючого природного середовища та забезпеченні єдності й наступності їх впливів на дитину стає можливим підвищення ефективності соціальної адаптації особистості на етапі переходу від дошкільного дитинства до навчання у загальноосвітньому навчальному закладі.

Проблема забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів не вичерпується проведеним дисертаційним дослідженням. *Перспективними напрямками* дослідження порушеної проблеми можуть стати: підвищення рівня педагогічної компетентності вихователів ДНЗ та вчителів початкової школи з питань забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників та молодших школярів, підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики соціальної дезадаптації дітей п'яти-семи років, розробка науково-методичного забезпечення соціально-педагогічного супроводу дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. Андрійчук С.В. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (від теорії до практики) : навч.-метод. посібник / І.М.Петрюк, С.В.Андрійчук. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2014. – 120 с.

2. Андрійчук С. Наступність як умова успішної взаємодії спеціального дошкільного навчального закладу та початкової школи у вихованні та навчанні дитини з особливими потребами / Світлана Андрійчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 405. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 3 – 6.

3. Андрійчук С. Наступність у роботі сім'ї, дошкільного навчального закладу і початкової школи з профілактики соціальної дезадаптації молодших школярів / Світлана Андрійчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 433. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2009. – С. 3 – 8.

4. Андрійчук С.В. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації молодших школярів в умовах загальноосвітнього навчального закладу / С.В. Андрійчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 447-448. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2009. – С. 6 – 9.

5. Андрійчук С.В. Профілактика соціальної дезадаптації першокласників у загальноосвітніх навчальних закладах / С.В. Андрійчук // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [за ред. Л.П.Мельник, В.І.Співака]. – Вип. XIV. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 7 – 14.

6. Андрійчук С. Теоретичний аналіз проблеми формування соціальної дезадаптації молодших школярів / Світлана Андрійчук // Вісник Прикарпатського національного університету: Педагогіка. Випуск XXXI. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 124 – 130.

7. Андрійчук С.В. Забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації дітей старшого дошкільного – молодшого шкільного віку / С.В. Андрійчук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 115. Серія: «Педагогічні науки». – Чернігів, 2014. – С. 15 – 19.

8. Андрійчук С.В. Обеспечение преемственности в работе дошкольного учебного заведения и общеобразовательной школы как необходимое условие профилактики социальной дезадаптации детей / С.В. Андрійчук // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии : сб. статей по материалам XXIII междунар. заочной научно-практ. конф. – № 2 (23). – Часть II. – М. : Международный центр науки и образования, 2014. – С.7 – 17.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Андрійчук С.В. Социальная изоляция детей-инвалидов и их семей и основные пути ее преодоления / С.В. Андрійчук // Современные подходы к продвижению здоровья. Материалы Междунар. науч.-практ. конф. (19- 20 января). – Гомель : УО «Гомельский гос. мед. ун-т», 2006. – С.9 – 13.

10. Андрійчук С.В. Технології роботи соціального педагога з батьками у загальноосвітньому навчальному закладі / С.В. Андрійчук, І.Л. Приймак // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін»], (17-18 травня 2007 року). – Чернівці : Рута, 2007. – С.447 – 452.

11. Андрійчук С. Підготовка студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» до соціального супроводу сімей, які виховують дітей з особливими потребами / Світлана Андрійчук // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті Болонського процесу»], (13-14 грудня 2007 року). – Чернівці : Рута, 2007. – С.6 – 9.

12. Андрійчук С. Дошкільний навчальний заклад як середовище соціалізації дитини з особливими потребами / Світлана Андрійчук, Мар'яна Фарус // Матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф. [«Підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в Україні в контексті Болонського процесу»], (13-14 грудня 2007 року). – Чернівці : Рута, 2007. – С.9 – 12.

13. Андрійчук С.В. Основні причини соціальної дезадаптації дітей з особливими потребами під час переходу від навчання у спеціальному дошкільному закладі до масової школи / С.В. Андрійчук // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів та аспірантів [«Сучасна молодь: крок у майбутнє»]. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. – С.454 – 456.

14. Андрійчук С.В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики соціальної дезадаптації молодших школярів / С.В. Андрійчук // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності»], (5-7 листопада 2009 року). – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2009. – С.3 – 4.

15. Andrijczuk S. Czynności socjalno-pedagogiczne z profilaktyki dezaadaptacji socjalnej uczniów klas młodszych / S. Andrijczuk // Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej [«Pomoc społeczna odpowiedzią na problemy społeczne?»], (25 listopada 2009 r.). – Radom : Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Technicznych, 2010. – St. 287 – 291.

16. Андрійчук С.В. Виховання особистості дитини дошкільного віку у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського / С.В. Андрійчук // Матеріали педагогічних читань [«Василь Сухомлинський – видатний педагог, гуманіст, мислитель ХХ століття»], (19-20 вересня 2008 року). – Чернівці : Техдрук, 2008. – С. 6 – 10.

17. Андрійчук С. Дитиноцентризм як основа гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинського / Світлана Андрійчук, Мар'яна Фарус // Матеріали педагогічних читань [«Василь Сухомлинський – видатний педагог, гуманіст, мислитель ХХ століття»], (19-20 вересня 2008 року). – Чернівці : Техдрук, 2008. – С. 14 – 16.

18. Андрійчук С. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації молодших школярів з дистантних сімей / Світлана Андрійчук // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Соціально-психологічні проблеми виховання дітей у дистантних сім'ях і методично-теоретичні засади підготовки спеціалістів до роботи з ними»], (30-31 жовтня 2008 року). – Чернівці : Технодрук, 2008. – С. 9 – 11.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

19. Андрійчук С.В. Інноваційні технології корекційної соціально-педагогічної роботи з дітьми дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату / С.В. Андрійчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 299. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2006. – С.3 – 9.

20. Андрійчук С.В. Технології соціально-правового захисту дітей з дистантних сімей / С.В. Андрійчук // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова : зб. наук. праць. Серія № 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – Випуск 5. (Частина I). – С. 25 – 28.

АНОТАЦІЇ

Андрийчук С.В. Наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, МОН України, Київ, 2014.

У дисертації визначено основні соціально-педагогічні умови забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів; розроблено критерії (соціально-поведінковий, емоційно-вольовий, когнітивний та анатомо-фізіологічний), показники та рівні адаптованості (дезадапованості) дітей вказаного вікового періоду; запропоновано, теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано модель забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів. Експериментально доведено ефективність визначених соціально-педагогічних умов забезпечення наступності у профілактиці соціальної дезадаптації дітей п'яти-семирічного віку, необхідність взаємодії вихователів дошкільних навчальних закладів, вчителів початкової школи і батьків у соціалізаційних впливах на дитину.

Ключові слова: наступність, профілактика, соціальна дезадаптація, адаптованість, наступність у профілактиці соціальної дезадаптації старших дошкільників і молодших школярів.

Андрийчук С.В. Преимственность в профилактике социальной дезадаптации старших дошкольников и младших школьников. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, МОН Украины, Киев, 2014.

Диссертационное исследование посвящено проблеме преимственности в профилактике социальной дезадаптации старших дошкольников и младших школьников. В диссертации раскрыта специфика социальной дезадаптации личности в старшем дошкольном и в младшем школьном возрасте, проанализированы научные основы профилактики социальной дезадаптации личности в данном возрастном периоде, представлены основные философские и психолого-педагогические подходы к решению проблемы преимственности в профилактике социальной дезадаптации старших дошкольников и младших школьников.

Определено, что социальная дезадаптация – это процесс потери личностью или несформированности у нее социально значимых качеств, препятствующих успешному приспособлению к условиям социальной среды. Установлено, что социальная дезадаптация детей младшего школьного возраста проявляется через повышенную тревожность и агрессивность, неуверенность в себе, депрессивность; непонимание детьми специфической позиции учителя, его профессиональной роли; недостаточный уровень развития коммуникативности и способности взаимодействовать с другими детьми; неадекватное отношение ребенка к самому себе, своим возможностям, способностям и т.д.

Профилактика социальной дезадаптации старших дошкольников и младших школьников рассматривается нами как направление профилактической работы,

нацеленный на осуществление образовательно-профилактических мероприятий с целью предупреждения различных видов отклонений в поведении ребенка на ранних, начальных стадиях, в том числе предупреждения развития, проявлений и последствий дезадаптивного поведения школьника начальной школы. Доказано, что необходимость учета преемственности для предупреждения дезадаптивного поведения ребенка после начала его обучения в общеобразовательной школе обусловлено переходным периодом развития личности 6-7-летнего возраста, связанным не только с физическими и психическими изменениями, но и с важными социальными трансформациями.

Исследовано состояние реализации преемственности в профилактике социальной дезадаптации детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста в работе дошкольного образовательного учреждения, начальной школы и определена роль семейного окружения в этом процессе.

Разработаны основные критерии социальной адаптированности (дезадаптированности) детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста и их показатели: социально-поведенческий (степень комфортности ребенка в группе, его адаптированность, коммуникативное развитие и т.д.), эмоционально-волевой (уровень развития саморегуляции, произвольности при выполнении поставленных перед ребенком задач, степень личностной тревожности, развитие мотивации к учебной деятельности и т.д.), когнитивный (степень развития основных познавательных процессов, их соответствие возрастной норме, интеллектуальное развитие ребенка) и анатомио-физиологический (физиологическая зрелость, соматическое состояние организма ребенка, уровень развития его мелкой моторики). Определены уровни социальной адаптированности ребенка старшего дошкольного и младшего школьного возраста (достаточный, средний и низкий) и представлена их содержательная характеристика.

Доказано, что практическое обеспечение преемственности в профилактике социальной дезадаптации старших дошкольников и младших школьников возможно при реализации таких социально-педагогических условий: обеспечение взаимосвязи в формировании социального опыта дошкольника и младшего школьника путем поэтапного расширения, усложнения и углубления такого опыта; усложнение социальных компетенций ребенка в дошкольном учреждении и их перспективная направленность на постепенное усвоение социальной роли ученика; организация социально-педагогического сопровождения пяти-семилетних детей в течение переходного периода от одного вида деятельности (игровой) к другой (учебной) и от одного социального института (детское учреждение, семья) к следующему (общеобразовательная школа); координация усилий социально-психологической службы и педагогов ДОО, начальной школы и членов семьи в создании развивающей среды и обеспечении единства и преемственности в воздействиях на ребенка.

По результатам экспериментальной работы подтверждена эффективность указанных социально-педагогических условий в профилактике социальной дезадаптации старших дошкольников и младших школьников, а также целесообразность их внедрения для обеспечения преемственности в этом процессе.

Ключевые слова: преемственность, профилактика, социальная дезадаптация, адаптируемость, преемственность в профилактике социальной дезадаптации старших дошкольников и младших школьников.

Andriychuk S.V. Consecution in prophylaxis of social disadaptation of preschool children and primary school age children. – Manuscript copyright.

Dissertation for scientific degree of Candidate of Pedagogic Sciences on specialty 13.00.05 – social pedagogy. National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of education and science of Ukraine, Kyiv, 2014.

Determined in this article are main social and pedagogical conditions of providing consecution in prophylaxis of social disadaptation of preschool children and primary school age children, developed are criteria (social and behavioral, emotional, strong-willed, cognitive, anatomico-physiological), figures and adaptation levels (disadaptation) of children of certain age. Suggested, theoretically proved and experimentally showed in this article is a model of providing consecution in prophylaxis of social disadaptation of preschool age children and primary school age children. Experimentally proved have been the effectiveness of determined social and pedagogical conditions of providing consecution in prophylaxis of social disadaptation of children at age 5-7 and necessity of intercommunication between teachers at preschool institutions, primary school teachers and parents in socializational influences on children.

Key words: consecution, prophylaxis, social disadaptation, adaptation, consecution in prophylaxis of social disadaptation of preschool children and primary school age children.